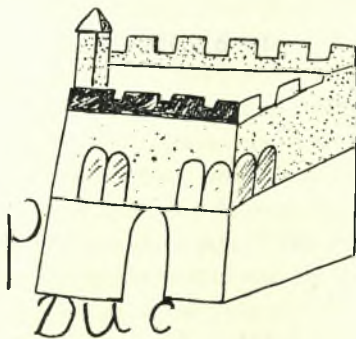

ΤΟ ΔΟΥΚΙΚΟΝ ΑΝΑΚΤΟΡΟΝ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΟΣ

Περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου τοῦ Χάνδακος, ἤτοι τῆς κατοικίας καὶ ἔδρας τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος τῆς Κρήτης κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας, δὲν ἔχομεν τελείως σαφῆ ἀντίληψιν. Ὁ Gerola (Monumenti Veneti nell' Isola di Creta III σ. 9 ἔξ.) συνέλεξεν ἐκ τῶν ἐνετικῶν ἀρχείων ἱστορικὰ τινὰ στοιχεῖα σχετικὰ πρὸς τὸ ἐπιφανές τοῦτο δημόσιον οἰκοδόμημα καὶ ἀνε-

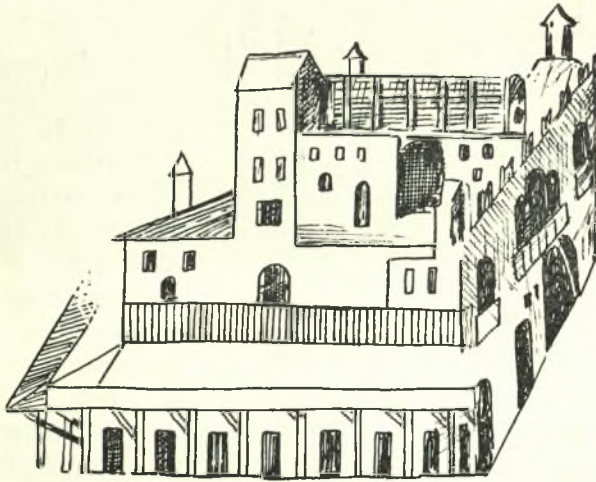
Σχέδιον 1.—Τὸ Δουκικὸν Ἀνάκτορον κατὰ τὸν Buondelmonti.

γνώρισεν ὠρισμένας παραστάσεις του εἰς τὰς παλαιὰς ἀπόψεις τῆς πόλεως (αὐτ. σ. 14). Ἐθεώρησα ἐν τούτοις σκόπιμον νὰ προβῶ εἰς μίαν ἀκριβεστέραν ἐξέτασιν τοῦ μνημείου, ὡς ἀρχιτεκτονήματος, καὶ εἰς συγκέντρωσιν καὶ παραβολὴν ὄλων τῶν γνωστῶν παραστάσεων του, τὰς ὁποίας δίδω καὶ ἐν λεπτομερείᾳ διὰ πιστῶν σχεδιασμάτων ἐκτελεσθέντων ὑπὸ τοῦ ζωγράφου κ. Θωμᾶ Φανουράκη. Πᾶσαι αἱ ἀπεικονίσεις τοῦ ἀνακτόρου προέρχονται ἐκ τῶν

χρόνων τῆς ἐνετοκρατίας δεδομένου ὅτι τοῦτο, ἡρειπωμένον ἤδη τὸ 1815 κατὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ Πρακτικῆς, κατεστράφη, ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα ἐνετικὰ μνημεῖα τοῦ Χάνδακος (Votone, ναὸς τοῦ Ἁγίου Γίτου κ.λ.), πιθανώτατα ἐκ τοῦ σεισμοῦ τοῦ 1856, πρὶν φωτογραφηθῆναι, καὶ συνεπῶς ἀγνοοῦμεν τὴν κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν μορφήν του.

Τὴν παλαιότεραν γνωστὴν ἀπεικόνισιν τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου παρέχει εἰς γενικὴν ἄποψιν τῆς πόλεως ὁ περιηγητὴς Buondelmonti κατὰ τὸ 1429 (σχέδιον 1, λεπτομέρεια τοῦ πίν. Α' εἰκ. 1, κατὰ Gerola Mon. Ven. I σ. 8 εἰκ. 1). Πρόκειται περὶ τῆς μεσαιωνικῆς πόλεως τῆς περιβαλλομένης ὑπὸ τῶν παλαιωτέρων τειχῶν μὲ τοὺς χαρακτηριστικούς πύργους, πρὶν ἀκόμη κατασκευασθῶν τὰ μεγάλα τείχη τοῦ 15' αἰῶνος. Τὰ προάστεια (borghi) παρουσιάζονται ἤδη τελείως ἀνεπτυγμένα. Ἡ ἐντὸς τῶν τειχῶν πόλις, διασχίζεται ἀπὸ τὸν κύριον καὶ τότε δρόμον της, τὴν «Ρούγαν», ἣ ὁποία ἀρχεται ἀπὸ τοῦ λιμένος καὶ καταλήγει εἰς τὴν πλατεῖαν παρὰ τὴν πύλην Voltone. Ἐπὶ τῆς πλατείας εὐρίσκεται ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ὀλίγον βορειότερον, ἐν ὀγκῶδες οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου εἶναι ὄραται δύο πλευραί. Ἡ

ἐπιγραφὴ P. Duc., ἦτοι Palazzo Ducale, ἡ θέσις, τελείως ἀντίστοιχος πρὸς τὴν σημειουμένην εἰς τὸν χάρτην τοῦ Werdmüller, (σχέδιον 4, κατὰ Mon. Ven. I, 1 πίν. 3) ὡς θέσιν τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου, καὶ ἡ μορφή, πείθουν ὅτι πράγματι τὸ σχέδιον τοῦ Buondelmonti ἀπεικονίζει τὴν κατοικίαν καὶ ἔδραν τοῦ Δούκα. Διακρίνεται μία θύρα, ἡ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ οἰκοδομήματος (ἐπομένως ὄχι ἡ κυρία εἴσοδος, ἡ ὁποία ἔκειτο, ὡς θὰ ἴδωμεν, εἰς τὴν ἐπὶ τῆς πλατείας πλευρᾶν), σειρὰ διλόβων παραθύρων, ἐπίστεψις ὀδοντωτῆ καὶ πυργίσκος

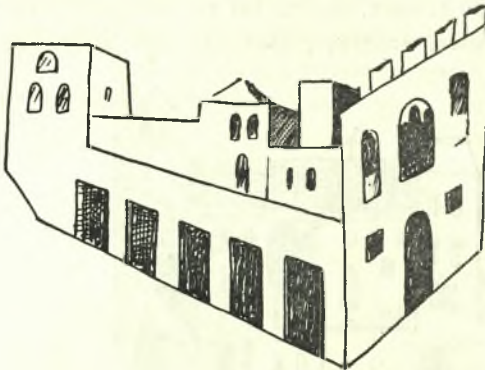

Σχέδιον 2.—Τὸ Δουκικὸν Ἀνάκτορον κατὰ τὸν Γ. Κλώντζαν.

τοποθετημένους εἰς τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ κτιρίου. Ἐὰν καὶ τὸ σχέδιον τοῦ Buondelmonti δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ λεπτομερές, βοηθεῖ ἵνα σχηματίσωμεν ἀντίληψιν περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ δουκικοῦ ἀνακτόρου τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος: ἦτο τοῦτο λιτὸν γοτθικὸν οἰκοδόμημα, ὡς τὰ ἀνάλογα σύγχρονα ἀνάκτορα τῆς Ἰταλίας.

Ὡρισμένα ἐκ τῶν στοιχείων τοῦ παλαιοῦ κτιρίου διατηροῦνται εἰς τὰ νεώτερα σχέδια καὶ ἄλλα προστίθενται, εἴτε διότι τὰ σχέδια αὐτὰ ἦσαν ἀκριβέστερα, εἴτε διότι πράγματι τὸ κτίριον ὑπέστη, ὡς ἦτο φυσικόν, μετατροπὰς καὶ προσθήκας. Καὶ τὰ τρία δημοσιευόμενα ἐδῶ σχέδια εἶναι κατὰ 160 περίπου ἔτη νεώτερα τοῦ σχεδίου τοῦ Buondelmonti καὶ περιέχονται εἰς τὸν Μαρκιανὸν κώδικα τοῦ Γ. Κλώντζα (πβ. Β. Λαούρδαν, «Κρητικὰ Χρονικά» Ε' 1951 σ. 231 ἑξ.). Ἡ εἰκὼν τοῦ πίν. Α' εἰκ. 2 (Gerola Mon. Ven. II σελ. 22 εἰκ. 1) σχετίζεται μὲ προφητείαν τῆς μελλοντικῆς κατακτίσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ παριστᾷ συμπλοκὴν Εὐρωπαϊῶν

καὶ Τούρκων ἐξειλισσομένην μεταξὺ τῆς Πύλης τοῦ Φόρου ἢ Voltone, ἀριστερά¹, καὶ τοῦ Ἁγίου Μάρκου, τοῦ ὁποίου ἀπεικονίζεται ἡ προσθία στοὰ καὶ παρ' αὐτὴν τὸ πυργοειδὲς μετὰ ὀδοντώσεων κωδωνοστάσιον, τὸ γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων παραστάσεων («Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Μάρκου» ἐκδοσις Ε.Κ.Ι.Μ. σελ. 15). Εἰς τὸ κέντρον τῆς εἰκόνης ἀπεικονίζεται μέγα οἰκοδόμημα (σχέδιον 2), τὸ ὁποῖον

Σχέδιον 3.—Ἐτέρα ἄποψις τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου κατὰ τὸν Γ. Κλώντζαν.

κατέχει, ὡς καὶ τὸ τοῦ Buondelmonti, τὴν θέσιν τοῦ κατὰ τὸν χάρτην Werdmüller Δουκικοῦ Ἀνακτόρου. Τὸ κτίριον δὲν ὄραται ὅμως ἀπὸ βορρᾶ, ὡς παρὰ Buondelmonti, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πλατείας, ὥστε νὰ ἀπεικονίζονται ὄχι πλέον ἢ βορεία καὶ δυτικὴ τοῦ πλευρά, ἀλλ' ἡ ἀνατολική, ἣτις εἶναι παράλληλος περίπου πρὸς

τὴν πρόσοψιν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, κειμένη ἔναντι αὐτῆς, καὶ ἡ νοτιο-ἀνατολική, ἡ ὁποία βλέπει πρὸς τὴν πλατεῖαν. Ἡ ἔναντι τῆς στοᾶς τοῦ Ἁγίου Μάρκου πλευρὰ εἶναι προφανῶς ἡ κυρία ὄψις τοῦ οἰκοδομήματος, χαρακτηριζομένη ἐκ τοῦ μεγάλου τοξοειδοῦς πυλῶνος, τοῦ τριλόβου κεντρικοῦ ἀνοίγματος μὲ τὸν ἐξώστην² καὶ τῶν πλαγίων, μεγάλων, τοξοειδῶν ἐπίσης παραθύρων. Ἡ πρόσοψις ἐπιστεφεται, ὡς αἱ πλευραὶ αἱ ὄραται εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Buondelmonti, δι' ὀδοντώσεων, εἰς δὲ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν ὑπάρχει καὶ πάλιν ὁ πυργίσκος, πιθανώτατα σκοπιὰ. Δύο ἄλλα ἀνάλογα κατασκευάσματα εἶναι πιθανώτερον κα-

¹) Διακρίνεται ἄνωθεν αὐτῆς ὁ φούντικος μετὰ τῶν ὀδοντώσεων καί, παρὰ τὴν μεγάλην Πύλην τοῦ Φόρου ἢ Voltone, ἕτερα μικροτέρα, ἣτις εἶναι ἡ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν κατεδαφισθεῖσα κατὰ τὴν ἀνάγειρον τοῦ μεγάρου τῆς Χωροφυλακῆς, ἐκεῖθεν δὲ ὅλη ἡ σειρὰ τῶν θολωτῶν καταστημάτων τῶν κατεδαφισθέντων τὸ 1952 καὶ 1960, καὶ τῶν ἀκόμη διατηρουμένων ὁμοίων τῶν δικηγορικῶν γραφείων. Οἱ ναοὶ μετὰ τῶν κωδωνοστασίων οἱ διακρινόμενοι ἐξωτερικῶς τῆς γραμμῆς τῶν παλαιῶν τειχῶν εἶναι ἡ εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Πλατείας Στράτας εὐρισκομένη «Κυρία τῶν Ἀγγέλων» καὶ ἡ «Madonnina» ἢ «Παναγία τοῦ Φόρου» (νῦν «Στοὰ Ἀραστᾶ»).

²) Ἀσφαλῶς τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριζόμενον ὡς «Iagò» ἢτοι «ἡλιακὸ» εἰς ἐνετικῶν ἔγγραφοις Mon. Ven. III σελ. 10 καὶ ὡς «λότζια» εἰς ἔγγραφοις, περιὸς βλ. σημ. 4.

Είχ. 1. — Άποψις του Κόστρου κατὰ τον Βuondelmonti (1429).

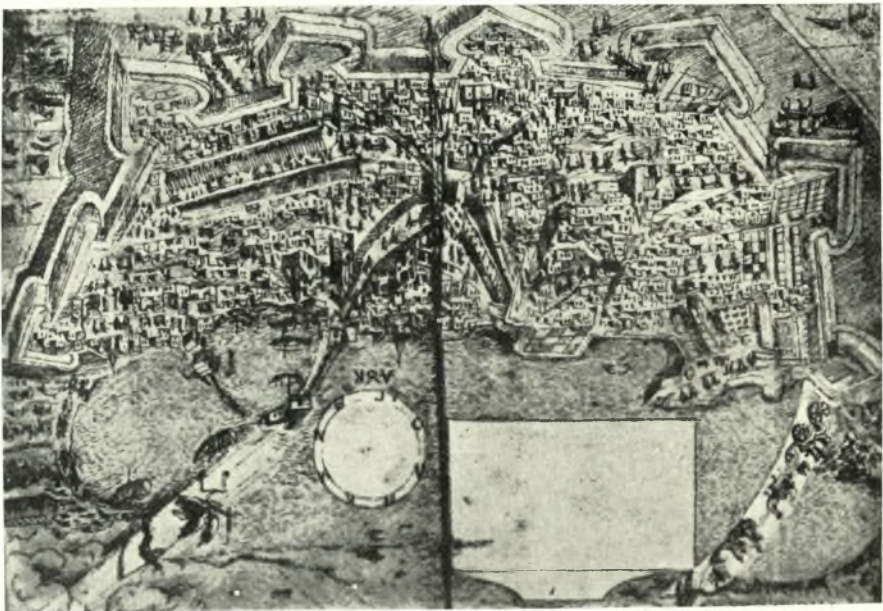

Είχ. 2. — Άποψις της πλατείας του Άγιου Μάρκου κατὰ τον Γ. Κλώντζαν.

Εἰκ. 1 (ἀριστερά). — Ἐποψὶς τῆς πομπῆς τοῦ Corpus Christi πρὸ τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου.

Εἰκ. 2 (κάτω). — Ἐποψὶς τοῦ Κάστρου κατὰ τὸν Γ. Κλώντζαν διαρκούσης τῆς πανώλους (1592 - 5).

πνοδόχοι. Ἡ πλευρά, ἡ περίπου παράλληλος πρὸς τὴν γραμμὴν τῶν παλαιῶν τειχῶν (ἀπὸ τῶν σημερινῶν καταστημάτων Πετροάκη μέχρι Ἀλικιώτη), δὲν εἶναι ὄρατὴ εἰς τὴν ἀπεικόνισίν μας. Ἀντιθέτως φαίνεται ὀλόκληρος ἡ ἐπὶ τῆς κυρίως πλατείας νοτιοανατολικῆς πλευρᾶ με σειρὰν ἐξ ὀκτῶ θυρῶν: πρόκειται περὶ τῶν θολωτῶν χώρων, ἐκ τῶν ὁποίων σώζονται σήμερον τέσσαρες, οἱ στεγάζοντες τὰ καταστήματα Παπατσαρᾶ, Μαλλίδη, Μανουσάκη καὶ Τζοβενῆ³. Πρὸ τούτων ὑπῆρχεν ἐπόστεγον καὶ ἄνωθεν αὐτῶν κιγκλίδωμα. Σημαντικὸν τμήμα κατὰ τὸ μέσον τοῦ οἰκοδομήματος καταλαμβάνει χώρος καλυπτόμενος προφανῶς διὰ στέγης ἐκ κεράμων (διακρίνονται αἱ ὀριζῶνται σειραὶ τῶν στρωτήρων καὶ αἱ κάθεται τῶν καλυπτῆρων), ἀσφαλῶς δὲ πρόκειται περὶ τῆς «sala major» (Mon. Ven. III σ. 10) ἢ «aula auditoria», περὶ τῆς αἰθούσης ἀκροάσεων τοῦ ἀνακτόρου, ὅπου διεξήγοντο καὶ αἱ δίκαι («in qua redditur jus» αὐτ. σ. 11), ἧτις εὕρισκετο κατὰ τὸν Δούκαν Ἰερώνυμον Δονᾶτον, τὸν περιγράφαντα τὸν σεισμόν τοῦ 1508 (Ἑλ. Πλατάκη, Οἱ σεισμοὶ τῆς Κρήτης, «Κρητικὰ Χρονικὰ» Δ' 1950 σ. 478) «in media area palatii». Τουρκικὸν ἔγγραφον τοῦ 1670 ἐπιβεβαιοῖ ὅτι αἱ σάλαι εὕρισκοντο εἰς τὸν δεύτερον ὄροφον⁴. Τὸ μέγα τρίλοβον ἄνοιγμα τῆς προσόψεως ἀντιστοιχεῖ πιθανώτατα εἰς τὴν αἰθουσαν αὐτήν. Ἀνωθεν τῶν ὀδοντώσεων τῆς προσόψεως διακρίνεται, νομίζω, ἡμικυκλικὸν τύμπανον, ἴσως μετὰ στρογγύλον παραθύρου (occhio). Ἐπομένως ἡ κεράμωσις ἐκάλυπτε στέγην θολωτήν. Πάντως ἡ στέγη αὐτῆ, πρέπει νὰ εἶναι ἡ περιγραφομένη εἰς κείμενον τοῦ 1384 (Gerola, Mon. Ven. III σ. 10) ὡς «tectum gaybe sale palacii»⁵. Τὸ σχεδίασμα τοῦ 1429 παραλείπει τὸ στοιχεῖον τοῦτο, ὡς καὶ πολλὰ ἄλλα, ὅχι διότι δὲν ὑπῆρχον, ἀλλὰ μᾶλλον, διότι γίνεται μία ἀπλοποιήσις καὶ συμβατικὴ δῆλωσις τοῦ ἀνακτόρου, ὡς ἔχοντος ἐνιαίαν, ὀριζοντίαν

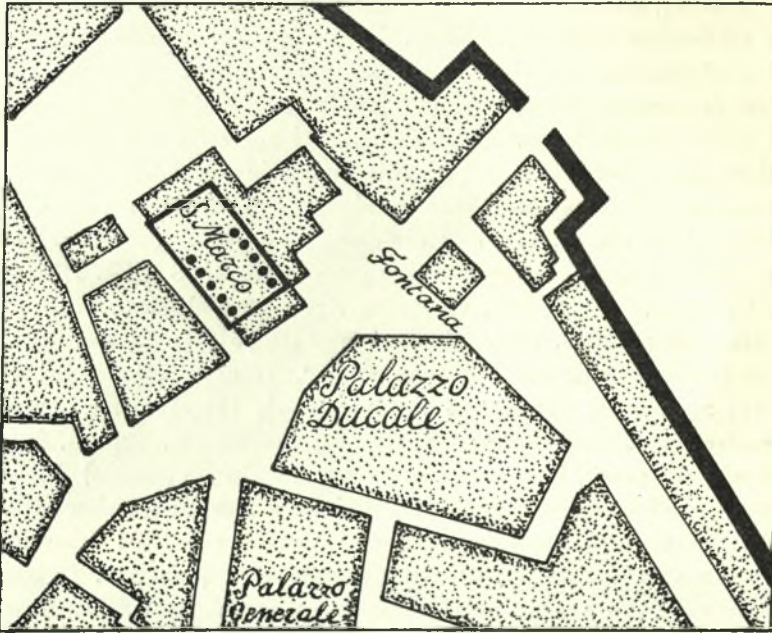
³) Μὲ τὰς διαδοχικὰς ἀλλοιώσεις καὶ τὰ προσκτίσματα ἡ ἀρχικῶς τρίπλευρος κάτοψις τοῦ τμήματος τούτου τοῦ ἀνακτόρου κατέστη καμπύλη.

⁴) Mon. Ven. III σ. 16. Σ. Ξανθοῦ διδου, Χάνδαξ - Ἡράκλειον σελ. 67. Τὸ τουρκικὸν ἔγγραφον ἀναφέρει δύο αἰθούσας· μία ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ «aula». Πρόκειται περὶ τοῦ παραχωρητηρίου διαφόρων ἀκινήτων, ἐν οἷς καὶ τὸ Δουκικὸν Ἀνάκτορον, εἰς τὸ Δεφτερδάρ τζαμί. Τὴν «loggia» μεταφράζει ὁ Ξανθοῦ διδης ἑ. ἀ. ἀτόπως «λέσχην».

⁵) Ὁ Ducange, Glossarium, ἔχει τὴν λέξιν *gaibus*, ἣν ἐρμηνεύει «locus cavus, subterraneus», καὶ ἀνάγει εἰς τὸ ἰταλικὸν *gabbio*. Ἴσως δι' αὐτοῦ νοεῖται γενικῶς πᾶσα κοίλη, ἥτοι θολωτῆ, κατασκευὴ καὶ ὅχι ἀναγκαστικῶς ὑπογεία. Τὸ κείμενον τοῦ 1384, ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἀνάγκην ἐπισκευῶν τοῦ ἀνακτόρου, Mon. Ven. III σ. 11 λέγει ὅτι ἡ «gaiba» κινδυνεύει νὰ καταρῶσῃ καταστρέφουσα καὶ τὴν «soffitam», δηλαδὴ τὴν κάτωθεν αὐτῆς εὐρισκομένην ξυλίνην, ὀριζοντίαν ὀροφήν.

στέγην περιβαλλομένην δι' ὀδόντων καθ' ὅλας ἰτάς πλευράς, καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὴν πρόσοψιν. Γενικῶς τὸν πολυσύνθετον καὶ πολυγωνικὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνακτόρου δὲν ἀποδίδει ἢ παρὰ Buondemonti ἀπεικόνισις.

Τὸ προβαλλόμενον εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Κλώντζα (πίν. Α' εἰκ. 2) ἄνωθεν τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου κτίριον εἰς σχῆμα Γ, μὲ τὴν ἐπίπε-

Σχέδιον 4.—Ἡ πλατεία τοῦ Ἁγίου Μάρκου κατὰ τὸν Werdmüller.

δον στέγην, δὲν δύναται νὰ ἀνήκη ὀργανικῶς εἰς τὸ ἀνάκτορον. Πολὺ πιθανώτερον πρόκειται περὶ τοῦ οἰκοδομικοῦ τετραγώνου τοῦ κειμένου ἔναντι τῆς βορείας καὶ δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἀνακτόρου (ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ καταστήματος Βαλαβάνη μέχρι τοῦ ΟΤΕ καὶ ὀλίγον πέραν αὐτοῦ), τὸ ὅποιον οὕτω ἀκριβῶς θὰ ἦτο ὄρατον ἐκ τοῦ ὑψηλᾶ κειμένου ἰδεατοῦ σημείου, ὁπόθεν νοεῖται ὀρώμενος ὁ ὅλος χῶρος. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι διηλοῦται, παρὰ τὸν πυργίσκον τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου, καὶ ὁ δρόμος ὁ χωρίζων τὸ οἰκοδομικὸν αὐτὸ τετράγωνον ἀπὸ ἄλλου γειτονικοῦ κτιρίου καταλαμβάνοντος τὸν χῶρον τοῦ σημερινοῦ πάρκου Θεοτοκοπούλου καὶ εἰς τὴν αὐτὴν οἰκοδομικὴν γραμμὴν κειμένου. Τὸ κτίριον τοῦτο εἰς τὸν χάρτην τοῦ Werdmüller χαρακτηρίζεται ὡς «Palazzo (del) Generale», ἀνάκτορον τοῦ Στρατηγοῦ⁹.

⁹ Εἰς τὴν παράστασιν αὐτὴν τῆς πλατείας τοῦ Ἁγίου Μάρκου δὲν ἀπει-

Ἐν ἄλλο σχεδιάσμα τοῦ κώδικος τοῦ Κλώντζα, παριστῶν τὴν μεγαλοπρεπῆ πομπὴν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ λατινικοῦ κλήρου μὲ τὰς εἰκόνας⁷, τὰ λάβαρα καὶ τὰ ἑξαπτέρυγα, κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Corpus Christi (ἐκ Gerola Mon. Ven. II σ. 23, εἰκ. 2 παρ' ἡμῖν πίν. Β' εἰκ. 1) περιλαμβάνει καὶ τμήμα τῆς κυρίας προσόψεως τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου μὲ τὰ γνωστὰ ἤδη στοιχεῖα, τοὺς ὀδόντας (εἰς σχῆμα οὐρᾶς χελιδόνος, ὡς καὶ εἰς τὸ προηγούμενον σχεδιάσμα, καὶ ὄχι τετραπλεύρους, ὡς παρὰ Buondelmonti), τὸν ἀκραῖον πυργίσκον, τὸ τρίλοβον ἄνοιγμα καὶ τὸ ἐν ἑκ τῶν παρ' αὐτὸ δύο μεγάλων παραθύρων, καὶ τὸν τοξοειδῆ πυλῶνα. Ἡ ἀπεικόνισις αὕτη παρέχει μερικὰς ἀκόμη λεπτομερείας, ὡς δῆλωσιν τοῦ γλυπτοῦ διακόσμου τοῦ περιβάλλοντος τὸν πυλῶνα καὶ πιθανῶς κοσμοῦντος καὶ τὴν βᾶσιν τοῦ οἰκοδομήματος κατὰ τὴν πρόσοψιν⁸. Προσέτι ἀπεικονίζεται μικρόν, ξύλινον, ὡς φαίνεται, ὑπόστεγον, ἐξυψηρετοῦν ἀσφαλῶς τὸν φρουρὸν τοῦ πυλῶνος.

Ὡς δεικνύει ὁ χάρτης τοῦ Werdmüller, τὸ ἀνάκτορον τοῦ Στρατηγοῦ ἐξεῖχε κατὰ τὴν ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου καὶ διὰ τοῦτο μέρος τῆς προσόψεώς του ἦτο δραστὸν ἐκ τῆς κατευθύνσεως τῆς στοᾶς τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ὀπόθεν νοεῖται ὀρωμένη ἡ σκηνή. (Ἡ στοὰ δηλοῦται δεξιὰ μὲ πλῆθος ἀνθρώπων παρακολουθούντων τὴν πομπὴν κάτωθεν τῶν τόξων καὶ διακοσμεῖται μὲ τρεῖς ἐνετικὰς σημαίας ψαλλιδωτὰς καὶ φερούσας τὸν λέοντα τοῦ Ἁγίου Μάρκου)⁹. Εἰς ἐντελῶς ἀντίστοιχον θέσιν ἀπεικονίζεται τὸ ἀνάκτορον τοῦ Στρατηγοῦ καὶ εἰς τὴν ἐξετασθεῖσαν παράστασιν τοῦ πίν. Α' εἰκ. 2, κρυπτόμενον ἐν μέρει ὑπὸ τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου καὶ προβαλλόμενον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς στοᾶς τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Φαίνεται ὅτι καὶ τοῦτο ἦτο οἰκοδόμημα ἀνάλογον πρὸς τὸ Palazzo Ducale, μὲ πολύλοβον ἄνοιγμα ἄνωθεν ἐξώστου καὶ σειρὰν τοξοειδῶν ἄνοιγμάτων κατὰ τὴν βᾶσιν¹⁰.

κονίζεται ἡ κρήνη Μοροζίνη, διότι κατὰ τὸν χρόνον ἐκτελέσεως τῶν εἰκόνων, κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰ., δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη. Αὕτη κατεσκευάσθη τὸ 1628. Ἐντὶ αὐτῆς ἀπεικονίζεται κάτω δεξιὰ φρέαρ μὲ πολυγωνικὸν pozzale. Ἄντιθέτως εἰς τὸν χάρτην τοῦ Werdmüller δηλοῦται ἡ κρήνη.

⁷) Ἡ πρώτη ὑψηλὰ φερομένη εἰκὼν τῆς πρώτης ἐκ τῶν ἄνω σειρᾶς εἶναι πιθανῶς ἡ τῆς Μεσοπαντιίτσας, ἡ δὲ δευτέρα τοῦ Ἁγίου Τίτου.

⁸) Πβ. τὸν ναὸν τῆς Κυρίας τῶν Ἀγγέλων ἐν Γουβερνέττω Mon. Ven. II εἰκ. 360.

⁹) Ἡ στοὰ ἡ loggia τοῦ Ἁ. Μάρκου ἐξελήφθη ὡς Loggia di Candia εἰς Σπανᾶκη Ἡ Lodza Ἡρακλείου 1938 εἰκ. 1 σελ. 7 σημ. 1. Ὁρθῶς ἐπιτοφορήθη ἡ εἰκὼν τῆ ὑποδειξί μου εἰς ἄρθρον τοῦ Ἁ. Ἐμπειρίκου. France - Grèce 2e et 3e trimestre 1956 σελ. 39.

¹⁰) Πβ. διὰ τὸν τύπον τοῦτον τῶν ἀνακτόρων, δημοσίων ἢ ἰδιωτικῶν,

Μίαν ἀκόμη ἀποψιν τοῦ Δουκικοῦ Ἀνακτόρου τοῦ Χάνδακος μᾶς δίδει γενική ἀπεικόνισις τῆς πόλεως εἰς τὸν κώδικα Γ. Κλώντζα (πίν. Β' εἰκ. 2, κατὰ Gerola ἔ. ἀ. III σ. 13). Τὸ Κάστρον παριστάνεται κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τρομερᾶς πανώλους τῶν ἐτῶν 1592 - 5. Εἰς τοὺς δρόμους κυκλοφοροῦν ἄνθρωποι μεταφέροντες νεκρούς· ἀπὸ τὰ τεῖχη μὲ κλίμακας καταβιβάζονται πτώματα πρὸς ταφὴν· πλοῖον μεταφέρον ἄσθηνεῖς πλέει ἀπὸ τοῦ λιμένος εἰς τὸ Λαζαρέτιον (τὸ σήμερον καλούμενον Μαντράκι), ὅπου ἀναμένει ὁ Θάνατος μὲ τὸ δρέπανον.

Τὸ Δουκικὸν Ἀνάκτορον (σχέδιον 3) εὗρισκόμενον εἰς τὴν θέσιν του μεταξὺ τοῦ Voltone, τῆς μακρᾶς σειρᾶς τῶν Quartieri ἐπὶ τῶν παλαιῶν τειχῶν καὶ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος τοῦ λιμένος, ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὴν πρόσοψιν μὲ τοὺς ὀδόντας, τὸ κεντρικὸν τρίλοβον ἄνοιγμα ἄνωθεν τοῦ πυλῶνος καὶ τὴν σειρὰν τῶν καταστημάτων τῆς ἐτέρας πλευρᾶς. Ἡ ἀπεικόνισις εἶναι πολὺ ὀλιγώτερον λεπτομερῆς τῆς παρεχομένης εἰς τὴν σκηνὴν τῆς συμπλοκῆς καὶ ἐν πολλοῖς συμβατικῇ. Ἀλλὰ τὰ κύρια γνωρίσματα καὶ ὁ γενικὸς χαρακτήρ τοῦ οἰκοδομήματος ἀποδίδονται καὶ ἐδῶ ἐπαρκῶς.

Ὁ κώδιξ τοῦ Κλώντζα περιέχει μίαν ἀκόμη ἀποψιν τοῦ Χάνδακος μὲ τὴν «ἀρμάδα», δηλ. τὸν ἠνωμένον στόλον τῆς Ἐνετίας, τοῦ Πάπα καὶ τῆς Ἰσπανίας, πλέουσας πρὸς τὴν κινδυνεύουσαν Κύπρον τὸ 1570 («Κρητικὰ Χρονικὰ» Ε' 1951 σ. 240 πίν. Θ'). Τὸ Δουκικὸν Ἀνάκτορον παριστάνεται καὶ ἐδῶ, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τόπου μελέτη τοῦ χειρογράφου θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι χρήσιμος, διότι ἡ εἰκὼν δὲν ἔχει ἀποδοθῆ ἐπιτυχῶς εἰς τὴν φωτογραφίαν. Ἄλλως ἢ ἐξέτασις καὶ τῶν ἄλλων μικρογραφιῶν ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου θὰ ἠδύνατο ἴσως νὰ λύσῃ ὀρισμένους ἀπορίας, ὡς πρὸς ἀσαφῆ τινὰ στοιχεῖα τῆς μορφῆς τοῦ ἀνακτόρου.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΑΛΕΞΙΟΥ

Molmenti La Storia di Venezia nella vita privata I σελ. 31. Διὰ τὰς διακοσμητικὰς ἐπιστέψεις μὲ ὀδοντώσεις P. Toesca Il trecento εἰκ. 108, 109, 114, 116 (ὅπου αἱ ὀδοντώσεις ἔχουν σχῆμα χελιδνοσουλᾶς) εἰκ. 117. Αἱ ἀπεικονίσεις μας δὲν βοηθοῦν εἰς τὴν ἀναγνώσιν τοῦ ναῖσκου τοῦ Ἁγίου Βερνάρδου, ὁ ὁποῖος ὑπῆρχεν εἰς τὸ Δουκικὸν Ἀνάκτορον τοῦ Χάνδακος Μον. Ven. III σελ. 10 σημ. 8. Γωνιακὸς πυργίσκος (campaniletto) ὑπῆρχε καὶ εἰς τὸ Palazzo Ducale τῆς Βενετίας Molmenti ἔ. ἀ σελ. 80.